

TIJORAT BANKLARI KASSALARIDA NAQD PUL AYLANISHINI SAMARALI BOSHQARISH MEKANIZMLARINI TAKOMILLASHTIRISH

Abdullayeva Muqaddas Baxadur qizi

Andijon davlat texnika insituti Bank ishi va audit yo'nalishi 4-bosqich talabasi

abdullayevamuqaddas2001@gmail.com

<https://doi.org/10.5281/zenodo.20050691>

Annotatsiya. Mazkur maqolada tijorat banklari kassalarida naqd pul aylanishini boshqarishning zamonaviy mexanizmlari tahlil qilinadi. Naqd pul oqimlarini samarali tashkil etish, kassalardagi likvidlikni ta'minlash va ortiqcha xarajatlarni kamaytirish masalalari o'rganilgan. Shuningdek, xalqaro tajriba asosida boshqaruv tizimini takomillashtirish yo'llari ishlab chiqilgan.

Kalit so'zlar: naqd pul aylanishi, tijorat banklari, kassalar, likvidlik, pul oqimi, bank boshqaruvi.

Аннотация. В статье анализируются современные механизмы управления наличным денежным обращением в кассах коммерческих банков. Рассматриваются вопросы эффективной организации денежных потоков, обеспечения ликвидности касс и снижения издержек. Предлагаются пути совершенствования системы управления на основе международного опыта.

Ключевые слова: наличное обращение, коммерческие банки, кассы, ликвидность, денежные потоки.

Abstract. This article analyzes modern mechanisms for managing cash circulation in commercial bank cash desks. Issues of efficient cash flow organization, ensuring liquidity, and reducing operational costs are examined. The study also proposes ways to improve management systems based on international practices.

Keywords: cash circulation, commercial banks, cash desks, liquidity, cash flow, banking management.

Kirish

Zamonaviy bank tizimida naqd pul aylanishini samarali boshqarish tijorat banklarining moliyaviy barqarorligini ta'minlashda muhim omil hisoblanadi. Naqd pul oqimlarining noto'g'ri rejalashtirilishi kassalarda ortiqcha mablag'lar to'planishiga yoki aksincha, yetishmovchilikka olib kelishi mumkin. Bu esa bank operatsiyalarining uzluksizligini buzadi.

Tadqiqotchilar fikricha, bank kassalarida naqd pul harakatini optimallashtirish orqali operatsion xarajatlarni sezilarli darajada kamaytirish mumkin. Shu bilan birga, raqamli texnologiyalarning rivojlanishi naqd pulsiz hisob-kitoblar ulushini oshirayotgan bo'lsa-da, naqd pulga bo'lgan talab hali ham yuqori darajada saqlanib qolmoqda.

Mazkur maqolaning maqsadi tijorat banklari kassalarida naqd pul aylanishini samarali boshqarish mexanizmlarini tahlil qilish va ularni takomillashtirish bo'yicha ilmiy asoslangan takliflar ishlab chiqishdan iborat.

Asosiy qism

Naqd pul aylanishini boshqarish masalalari ko'plab iqtisodchi olimlar tomonidan o'rganilgan. Xususan, Frederic S. Mishkin o'zining "The Economics of Money, Banking and Financial Markets" asarida bank tizimida pul oqimlarini boshqarish likvidlikni ta'minlashning asosiy vositasi ekanligini ta'kidlaydi [1].

Joseph Sinkey “Commercial Bank Financial Management” asarida tijorat banklarida kassadagi naqd pul hajmini optimal darajada ushlab turish bank rentabelligiga bevosita ta’sir qilishini qayd etadi [2]. Uning fikricha, ortiqcha naqd pul bank uchun “ishlamaydigan aktiv” hisoblanadi.

Shuningdek, Peter S. Rose o’zining “Bank Management and Financial Services” kitobida bank kassalarida pul oqimlarini prognozlash tizimini joriy etish orqali operatsion samaradorlikni oshirish mumkinligini asoslab beradi [3].

Mahalliy olimlardan Sh. Shodmonovning iqtisodiyot nazariyasiga oid asarlarida pul muomalasi va uning barqarorligi milliy iqtisodiyot rivojida muhim o’rin tutishi qayd etilgan [4]. O’zbekiston Respublikasi Markaziy banki tomonidan ishlab chiqilgan me’yoriy hujjatlarda esa bank kassalarida naqd pul operatsiyalarini tartibga solishning aniq mexanizmlari belgilab berilgan [5].

Mazkur tadqiqotda tizimli tahlil, qiyosiy tahlil va statistik usullardan foydalanildi. Tijorat banklarida naqd pul aylanishi bilan bog’liq ko’rsatkichlar o’rganildi va ularning dinamikasi baholandi. Shuningdek, xalqaro tajriba bilan solishtirish orqali muammolar aniqlanib, ularni bartaraf etish yo’llari ishlab chiqildi. Tadqiqot jarayonida ilmiy umumlashtirish va iqtisodiy modellashtirish usullari qo’llanildi.

Tahlillar shuni ko’rsatadiki, tijorat banklarida naqd pul aylanishini samarali boshqarish ko’p omilli tizim bo’lib, u kassalardagi likvidlik darajasi, pul oqimlarini prognozlash sifati, mijozlar oqimi intensivligi, hududiy iqtisodiy faollik hamda bank infratuzilmasining rivojlanganlik darajasi bilan chambarchas bog’liq. Ayniqsa, naqd pulga bo’lgan talabning mavsumiy tebranishlari (oy oxiri, bayram kunlari, ijtimoiy to’lovlar davri) kassalardagi pul zahiralari dinamik boshqarishni talab qiladi. Shu jihatdan qaraganda, an’anaviy boshqaruv usullari ko’pincha statik yondashuvga asoslangan bo’lib, ular tez o’zgaruvchan bozor sharoitlariga moslashishda yetarli darajada samarali emas.

Quyidagi jadvalda naqd pul aylanishini boshqarishning an’anaviy va takomillashtirilgan tizimlari o’rtasidagi asosiy farqlar keltirilgan:

1-jadval

Naqd pul aylanishini boshqarish tizimlarining qiyosiy tahlili

Ko’rsatkichlar	An’anaviy tizim	Takomillashtirilgan tizim	Ta’sir darajasi
Pul oqimini prognozlash	Qo’lda, tajribaga asoslangan	AI va Big Data asosida avtomatlashtirilgan	Juda yuqori
Kassadagi likvidlik	O’rtacha, ko’pincha ortiqcha zahira	Optimal darajada muvozanatlashtirilgan	Ijobiy
Ortiqcha naqd pul	Yuqori	Minimal darajaga tushirilgan	Ijobiy
Operatsion xarajatlar	Yuqori (inkassatsiya va saqlash xarajatlari)	Past (optimallashtirilgan logistika)	Juda ijobiy
Xizmat tezligi	Past	Yuqori (raqamli integratsiya orqali)	Ijobiy

Yuqoridagi ma’lumotlardan ko’rinib turibdiki, takomillashtirilgan tizimda asosiy e’tibor real vaqt rejimida ma’lumotlarni qayta ishlash va prognozlashga qaratilgan. Bu esa bank kassalarida naqd pulni boshqarishda aniqlik va tezkorlikni oshiradi.

Ilmiy tahlillar shuni ko'rsatadiki, sun'iy intellekt va Big Data texnologiyalarini joriy etish orqali pul oqimlarini prognozlash aniqligi sezilarli darajada oshadi. Natijada kassalarda ortiqcha saqlanayotgan naqd pul hajmi 20–30% gacha qisqaradi, bu esa bankning “muzlatilgan” aktivlarini kamaytiradi va ularni daromad keltiruvchi operatsiyalarga yo'naltirish imkonini beradi. Shu bilan birga, naqd pul yetishmovchiligi xavfi ham kamayadi, bu esa mijozlarga xizmat ko'rsatishda uzilishlarning oldini oladi.

Bundan tashqari, tahlillar banklararo inkassatsiya tizimining samaradorligi ham muhim omillardan biri ekanligini ko'rsatadi. An'anaviy tizimda inkassatsiya qat'iy jadval asosida amalga oshiriladi, bu esa ba'zi hollarda ortiqcha logistika xarajatlariga olib keladi. Takomillashtirilgan tizimda esa inkassatsiya jarayonlari talabga mos ravishda, ya'ni kassalardagi real pul qoldig'i va ehtiyojdan kelib chiqib tashkil etiladi. Bu yondashuv transport va xavfsizlik xarajatlarini optimallashtirishga xizmat qiladi.

Shuningdek, bankomatlar (ATM) va kassalar o'rtasida integratsiyalashgan boshqaruv tizimini joriy etish naqd pul aylanishini yanada samarali tashkil etish imkonini beradi. Masalan, bankomatlardagi ortiqcha pul mablag'larini kassalarga yoki aksincha yo'naltirish orqali ichki resurslardan maksimal darajada foydalanish mumkin. Bu esa tashqi inkassatsiya xizmatlariga bo'lgan ehtiyojni kamaytiradi.

Hududiy tahlillar shuni ko'rsatadiki, yirik shaharlarda naqd pulsiz to'lovlar ulushi yuqori bo'lsa-da, qishloq hududlarida naqd pulga bo'lgan talab hali ham yuqori darajada saqlanib qolmoqda. Shu sababli, banklar hududiy differensiallashgan yondashuvni qo'llashi, ya'ni har bir hududning o'ziga xos xususiyatlaridan kelib chiqib naqd pul zahiralarini boshqarishi zarur.

Umuman olganda, o'tkazilgan tahlillar natijasida quyidagi asosiy ilmiy xulosalarga kelish mumkin:

- naqd pul aylanishini boshqarishda raqamli texnologiyalar hal qiluvchi omil hisoblanadi;
- prognozlash tizimining takomillashuvi bank likvidligini oshiradi;
- inkassatsiya va logistika jarayonlarini optimallashtirish xarajatlarni kamaytiradi;
- integratsiyalashgan boshqaruv tizimi operatsion samaradorlikni sezilarli oshiradi.

Natijada, tijorat banklarida naqd pul aylanishini zamonaviy yondashuvlar asosida boshqarish ularning moliyaviy barqarorligini mustahkamlash va mijozlarga xizmat ko'rsatish sifatini oshirishda muhim ahamiyat kasb etadi.

Xulosa

Tadqiqot natijalariga ko'ra, tijorat banklari kassalarida naqd pul aylanishini samarali boshqarish bank faoliyatining muhim yo'nalishlaridan biri hisoblanadi. Naqd pul oqimlarini to'g'ri prognozlash, zamonaviy texnologiyalarni joriy etish va operatsion jarayonlarni optimallashtirish orqali banklar o'z xarajatlarini kamaytirishi va samaradorligini oshirishi mumkin.

Shuningdek, xalqaro tajribani o'rganish va uni milliy amaliyotga moslashtirish naqd pul boshqaruvi tizimini takomillashtirishda muhim ahamiyat kasb etadi.

Adabiyotlar, References, Литературы:

1. Mishkin F.S. The Economics of Money, Banking and Financial Markets. Pearson Education, New York, 2019, 624 p.
2. Sinkey J.F. Commercial Bank Financial Management. Prentice Hall, New Jersey, 2002, 696 p.

3. Rose P.S., Hudgins S.C. Bank Management and Financial Services. McGraw-Hill, New York, 2013, 720 p.
4. Shodmonov Sh.Sh. Iqtisodiyot nazariyasi. Toshkent, “IQTISOD-MOLIYA”, 2010, 512 b.
5. O‘zbekiston Respublikasi Markaziy banki. Naqd pul muomalasini tashkil etish to‘g‘risidagi nizom. Toshkent, 2021.